

**Ávarp forseta Íslands
Guðna Th. Jóhannessonar
á ráðstefnu um mannréttindi
í tilefni 70 ára afmælis
Mannréttindayfirlýsingar Sameinuðu þjóðanna,
Háskólanum á Akureyri
10. desember 2018**

Bæjarstjóri,
rektor Háskólans á Akureyri,
aðrir góðir gestir

Ég fagna því tækifæri að sitja með ykkur þessa ráðstefnu í tilefni þess að í ár eru 70 ár liðin frá því að Mannréttindayfirlýsing Sameinuðu þjóðanna var samþykkt. Það voru svo sannarlega mikil og merk tímamót, tímamót sem ber að fagna og hampa. Í sögulegu ljósi virðist mannkyn á réttri leið og hér á Íslandi getum við vel við unað. Gildir þá einu hvort litið er til sögu okkar eða alþjóðlegs samanburðar nú um stundir.

Í stuttu máli má segja að í aldanna rás höfum við sífellt færst fjær réttinum til að refsa og hefna, frá því að láta aflsmun hinna sterku og freku ráða, til mannúðar og frelsis, til þess að fólk njóti jafnræðis í skjóli laga.

Þessi umbótasaga er löng og ströng, henni verður ekki lýst til hlítar í stuttu máli og henni er ekki lokið. Við vitum að skefjalaust ofbeldi gat fylgt lífi hér fyrr á öldum. Við þekkjum þann atburð frá söguöld, ef marka má eina gerð Fóstbræðrasögu, að Þorgeir Hávarsson reið að Hvassafelli þar sem sauðamaður studdist við staf úti á túni. Hetjan svokallaða lét þá svo lítið að fella öxi sín á háls hins saklausa smala svo fauk af höfuðið. „Eigi hafði hann nokkurar sakar til móts við mig,“ ku Þorgeir hafa sagt, „en hitt var satt að ég mátti eigi bindast er hann stóð svo vel til höggsins.“ Í Gerplu sinni lék Halldór Laxness sér með þessa sögu, sneri henni upp í andhverfu sína. Vandfundin er sterkari vanþóknun á gerræði og yfiringangi hins sterka, háðið hábeitt og stingandi. Mannréttindi snúast um það að sá freki komist ekki upp með hvað sem er.

Vissulega hefði mátt hefna vígs sauðamanns en til þess þurfti vald. Við viljum ekki heldur búa við það réttarfar þjóðveldisins sem lagði svo mikið upp úr sæmd og hefnd. Undir lok Sturlungaaldar, þess hörmungaskeiðs blóðhefnda og bræðravíga, gekk höfðingjum sífellt verr að safna liði til að verja orðstír sinn. Almúgi þráði frið, lög og rétt. Sú er ennþá raunin. Mannréttindi snúast um það að valdhafar ráði ekki yfir lífi og limum annarra og stjórnri fólki eftir eigin geðþótta.

Og við viljum ekki búa við réttarfar illsku og ofsa. Fólk getur auðvitað enn fyllst réttlátri reiði og bræði þegar hræðilegir glæpir eru framdir – en við megum um leið vita að betra er að búa í réttarríki þar sem dæmt er eftir lögum, ekki tilfinningum. „Heftin er eitt andskotans reiðarslag,“ sagði Jón Vídalín á sínum tíma. „Reiðin er svo sundurtætandi fyrir alla sem stjórnast af henni og verða fyrir henni,“ segir Hörður Torfason í samtímanum, þekkjandi það á eigin skinni.

Já, við viljum ekki búa í landi þyngstu dóma og refsigleði. Árið 1698 varð Jón Guðmundsson úr Arnarfirði fundinn sekur um stóryrði og hýddur á Alþingi, lostinn hátt á annað hundruð höggum og þurfti tvo kapp til verksins.

„Skreiddist hann síðan á bak hesti sínum,“ segir í samtímaheimildum, „og hélt á eftir lest Ara sýslumanns Þorkelssonar, er hafði haft hann með sér til Þingvalla. Náði hann ekki lestinni og kom aldrei fram eftir það.“

Aukin mannréttindi, aukin mildi, þarna á milli er sterkur strengur. Og helst finna þau örugglega fyrir umbótum sem áður voru undirokuð og kúguð, réttlaus og snauð. Efnaleysi einkenndi líf fjöldans um aldir. Hungur og kuldi svarf að, lífið þrungið eilífu striti og amstri. Mýmörg dæmi mætti nefna og ekki er það tilviljun að fyrstu þrjú heimsmarkmiðanna 17 um sjálfbæra þróun, sem Sameinuðu þjóðirnar vilja ná, lúta að því að eyða fátækt, seðja hungur og auka vellíðan. Um það snúast sjálfsögð mannréttindi.

Þau snúast líka um reisu og rétt til áhrifa. Árið 1844 var kosið í fyrsta sinn til hins endurreista Alþingis á Íslandi. En ekki máttu allir bjóða sig fram eða ganga til þessara kosninga, ekki síst var gerð krafa um eign – bújörð til sveita eða húseign í kaupstað. Í reynd gátu því aðeins örfá prósent landsmanna notið þessara nýju mannréttinda. Síðar rýmkaðist um þau, einkum með umbyltingunni 1915 þegar vinnumenn yfir fertugu fengu kosningarétt og konur sömuleiðis.

En þá var eins gott að þurfa ekki að segja sig til sveitar. Í ævisögu Jóhönnu Egilsdóttur verkalyðsfrömuðar segir frá fjögurra barna ekkju sem vann við þvotta myrkranna á milli, einatt þjökuð og þreytt. Þrátt fyrir baráttu hennar og reisu neyddist hún til þess að þiggja opinbera hjálp um stundarsakir. Þegar hún hugðist kjósa skömmu síðar var henni vísað frá. „Hún kom til mín og sagði mér frá þessu,“ segir í sögu Jóhönnu. „Hún var miður sín af heift – enda mikil skapkona. Þá skildi ég hvað það var sem ég hafði lesið um í Íslendingasögum,

að hagl hefði hrotið af auga. Það var ekki tár sem hrundi af auga hennar. Það var hagl.“

Saga íslenskra kvenna var svo sannarlega áþjánar og réttindaleysis um aldir, innan heimilis sem utan. Nú þykir jafnrétti kynjanna órjúfanlegur hluti mannréttinda; skorti á jafnrétti skortir á mannréttindi. Um það vitna meðal annars alþjóðasáttmálar sem Sameinuðu þjóðirnar höfðu veg og vanda af.

Um aldir voru réttindi barna líka fyrir borð borin. Allra verstur gat hlutur munaðarlausra orðið og þeirra sem fátækir foreldrar gátu ekki alið önn fyrir. Húsagatilskipunin frá 1746 setti vissulega skorður við hömlulausum barsmíðum en þar var þó samt hvatt til hirtinga í uppeldisskyni. „Aginn var harður og miskunnarlaus,“ segir Jónas frá Hrafnagili í *Íslenskum þjóðháttum*, „og ekki mátti neinu halla svo að ekki riðu snoppungarnir og munnhöggin svo að blóðið streymdi úr nösunum, og svo dundu hýðingarnar daglega.“ Nú um stundir njóta ungmenni réttinda sem eru meðal annars bundin í barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna.

Líklega voru fatlaðir verst settir allra í samfélagi hinna þjáðu fyrir á öldum. Reyndar þarf ekki að leita langt aftur í þeim efnum. Á nýliðnum öldum var fólk veikt á geði gjarnan látið dúsa í útihúsum, úti í kró. Fregnir um harðýðgi á vistheimilum fyrir nokkrum áratugum segja jafnframt sína sögu, og er þá ekki sveigt að því starfsfólki sem þar vildi gera vel. Vissulega eigum við líka dæmi um mannúð í garð fatlaðra og þroskaskertra og nú eru betri tímar. Aftur getum við horft til góðra verka á vegum Sameinuðu þjóðanna, samnings samtakanna um réttindi fatlaðs fólks.

Góðir áheyrendur! Þrátt fyrir allt hljótum við að trúa því að mannúð og samkennd sé fólki í blóð borin, friður valinn frekar en ofbeldi. Um þetta má auðvitað finna ótal dæmi úr sögu Íslands og mannkyns alls. Þar að auki byggja mannréttindi ekki aðeins á mildi, mannvirðingu og jafnrétti eins og hér hefur verið rakið. Fleiri mætti nefna – málfrelsi og trúfrelsi, ástfrelsi og ferðafrelsi, eignarrétt, friðhelgi einkalífs og annan rétt sem varinn er í innlendum lögum og styrktur með alþjóðasáttmálum. Og gleymum ekki heldur öðrum stoðum mannréttinda, stoðum sem eru ekki lögfestar en varða engu að síður miklu. Hugsum hér um fyrirgefningu, víðsýni og umburðarlyndi. En þá er sönn betrun og eftirsjá líka mikils virði eins og sálmaskáldið kvað:

Ónýt er iðrun tæp,
að því skalt hyggja,
ef þú í gjörðum glæp
girnist að liggja.

Kæru vinir, gleymum því ekki heldur í blálokin sem Rómverjar sögðu til forna, *homo homini lupus*, hver er öðrum sem úlfur. Fólk er breyskt, enginn er

fullkominn. Þess vegna höfum við einmitt lögin sem verða að þróast samhliða því að samfélög þróast. Og þess vegna þurfum við Mannréttindayfirlýsingu Sameinuðu þjóðanna, ekki síst þann óhagganlega grunn sem finna má í upphafsgrein hennar:

Allir eru bornir frjálsir og jafnir öðrum að virðingu og réttindum. Allir eru gæddir skynsemi og samvisku og ber að breyta bróðurlega hverjum við annan.

Ég hlakka til að hlusta á erindi og umræður dagsins, þakka þeim sem skipulögðu viðburðinn og segi þessa ágætu ráðstefnu hér með setta.